

การย้ายถิ่นในกลุ่มผู้สูงอายุ: การเปลี่ยนแปลงชีวิตจากชนบทเข้าสู่เมือง

Elderly Migration: The Change of Life from Rural to Urban

อิทธิพงษ์ ทองศรีเกตุ

Ittipong Thongsrikate

ดุษฎิ อายุวัฒน์

Dusadee Ayuwat

เสาวลักษณ์ ชายทวีป

Saowalak Chaytaweeep

บทคัดย่อ

ในศตวรรษที่ 21 เกือบทุกประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญกับการกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุและการขยายตัวของความเป็นเมือง บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงชีวิตของผู้สูงอายุที่ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง การศึกษานี้ได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยา โดยมีเขตเมืองแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่นเป็นพื้นที่ในการศึกษา ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้สูงอายุที่ได้ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองไม่น้อยกว่า 6 เดือน จำนวน 16 ราย ตั้งแต่เดือนมกราคม 2560 ถึงเดือนสิงหาคม 2560 และทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า การย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองเป็นได้ทั้งโอกาสและความท้าทายในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ ได้แก่ 1) ความใกล้ชิดและความสุขที่อยู่กับลูกหลาน 2) ความรู้สึกมั่นใจว่าไม่ได้ถูกทอดทิ้งในช่วงปลายของชีวิต 3) การเข้าถึงการบริการทางสุขภาพที่ดีและ

โอกาสทางเศรษฐกิจ และ 4) การเรียนรู้ของผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่จะจัดวางความสัมพันธ์ให้เข้ากับสมาชิกในเขตเมือง อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองของผู้สูงอายุย่อมทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ นอกจากนี้ อาจจะต้องพิจารณาว่าการย้ายถิ่นสามารถสร้างความสุขความเป็นอยู่ที่ดีและช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุที่ดูแลจัดการตนเองได้

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุย้ายถิ่น, การย้ายถิ่นฐานจากชนบทสู่เมือง, การเปลี่ยนแปลงชีวิต

Abstract

In the 21st century, almost every country around the world has been becoming an aging society and urbanization. This paper aimed to examine the changes of life of the elderly who migrate from rural to urban areas. The study employed qualitative approach, particularly phenomenological approach together with in-depth interview to collect the primary data from 16 elderly migrants who aged over 60 years old at the time of their movement. Khon Kaen city was selected as a research area since the city has been considered as one of the fastest-growth cities in Thailand, having sufficient facilities for the age-old living. Data was collected during January to May 2017. Data analysis was conducted based on the content analysis method. The study found that the changes of life of the elderly migrants from the rural to urban provided the elderly migrants with opportunities and challenges, including 1) the closeness and happiness with the children 2) the feeling of confident that was abandoned during the end of life 3) the better access to health services and economic opportunities, 4) the adaptive relationship with other members in a household and a community. However, the migration will cause changes in lifestyle and quality of life of the elderly. Moreover, it is necessary

to realize that migration should bring happiness, shape better quality of living, and encourage the elderly with active living.

Keywords: Elderly migrants, Rural to Urban Migration, Changes of life

บทนำ

การย้ายถิ่นเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่มีความสำคัญ เพราะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม วิธีการดำเนินชีวิตของผู้ย้ายถิ่น (Lee, 1966) ขณะที่สังคมในศตวรรษที่ 21 เกือบทุกประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญกับการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุและการกระจายตัวของความเป็นเมือง (United Nations, 2002) ประเทศไทยเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่ได้กลายเป็นประเทศที่มีผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศ หรือเรียกว่า สังคมผู้สูงอายุ¹ (Ageing Society) มาตั้งแต่ปี 2553 และในปี 2557 พบว่าประเทศไทยมีจำนวนผู้สูงอายุอยู่ที่ร้อยละ 14.9 ของประชากรทั้งประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558) มีการพยากรณ์ว่าสังคมไทยจะเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์² (Aged Society) ในปี 2564 เนื่องจากจะมีประชากรสูงอายุถึง 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมด (สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558; คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) หลังจากนั้นจะพัฒนาเป็นสังคมผู้สูงอายุในระดับสุดยอด³ (Super-aged Society) เป็นลำดับถัดไป (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2556; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556) ขณะเดียวกันทิศทางการศึกษาทางประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้ปรับเปลี่ยนทิศทางของการศึกษาขนาดและโครงสร้างของประชากรมาให้ความสำคัญกับการศึกษาคุณภาพของประชากรที่ดำรงอยู่ในมิติต่าง ๆ เพิ่มขึ้น (มณฑการ, 2557)

การศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุย้ายถิ่น (Elderly Migrants) ได้รับการกล่าวถึงค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับประชากรวัยอื่น ด้วยเชื่อว่าการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ

มีการพักอาศัยอยู่ในถิ่นฐานที่ลงตัว ได้อยู่อาศัยกับญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดกัน และมีเพื่อนบ้านที่รู้จักกันร่วมอาศัยอยู่ในถิ่นนั้น รวมทั้งได้ใช้เวลาในการอยู่อาศัยภายในถิ่นฐานนั้นอย่างยาวนาน หรืออยู่อาศัยในพื้นที่มาตั้งแต่กำเนิด จึงทำให้การศึกษาการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุมีจำกัด (เยาวลักษณ์ และสุพัตรา, 2543) อย่างไรก็ตามจากรายงานการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทยปี 2558 พบว่า ผู้สูงอายุมีการย้ายถิ่นอยู่บ้าง รวบรวมร้อยละ 2.8 จากผู้ย้ายถิ่นทั้งหมด ซึ่งมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นจากปี 2554 ที่มีผู้สูงอายุย้ายถิ่นอยู่ร้อยละ 2.0 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558) และคาดว่าในอนาคตผู้สูงอายุจะมีแนวโน้มของการย้ายถิ่นเพิ่มขึ้น ขณะที่รูปแบบการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะย้ายถิ่นจากเขตชนบทเข้าสู่เขตเมือง (ใช้เขตเทศบาลเป็นตัวกำหนด) ซึ่งเป็นรูปแบบการย้ายถิ่นของประเทศที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม (Lee, 1966) โดยผลการสำรวจประชากรผู้สูงอายุไทยปี 2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่า ผู้สูงอายุมีการอยู่อาศัยในเขตเมืองและชนบทในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน โดยผู้สูงอายุอยู่ในเขตเมืองร้อยละ 40.9 และอาศัยอยู่ในเขตชนบทร้อยละ 59.1 และมีแนวโน้มที่จะย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองเพิ่มขึ้น เนื่องจากเขตเมืองมีความสะดวกสบายในการเข้าถึงการบริการทางการแพทย์ สาธารณสุข และเข้ารับสวัสดิการต่างๆ (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2556) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นขณะที่เป็นผู้สูงอายุจะมีจำนวนน้อย แต่การย้ายถิ่นก็ทำให้ผู้ย้ายถิ่นปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากภูมิลำเนาเดิมมาใช้ชีวิตในสถานที่ใหม่ที่ไม่ว่าจะทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ (อารี, 2555) ผู้สูงอายุต้องทำการปรับตัว กำหนดแนวทางดำเนินชีวิตใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในถิ่นที่อยู่ใหม่ ทำให้บทบาทที่มีอยู่เดิมก่อนการย้ายถิ่นลดลง (ปราโมทย์, 2543) อนึ่งสังคมในอนาคตที่มีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี สาธารณูปโภคที่สามารถตอบสนองของผู้คนหลายช่วงวัย ทำให้โอกาสการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุสามารถกระทำได้มากขึ้น รวมการเปลี่ยนผ่านทางประชากรของสังคมทั่วโลกที่จะกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุอาจเห็นปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นด้วย

บทความชิ้นนี้เสนอการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุที่เป็น “ผู้สูงอายุย้ายถิ่น” ที่ได้ปรับเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัยเมื่อตนเองดำรงอยู่ในสถานภาพการเป็นผู้สูงอายุ โดยสนใจว่าการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นกับตัวของผู้สูงอายุนั้น ผู้สูงอายุย้ายถิ่นเหล่านี้มีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร การย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อ หรือกลายเป็นโอกาสให้กับตัวผู้สูงอายุเมื่อกลายเป็นผู้สูงอายุย้ายถิ่นแล้วนั้น การย้ายถิ่นเมื่อเป็นผู้สูงอายุได้มีส่วนทำให้ตัวผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้หรือไม่ ซึ่งการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้สูงอายุย้ายถิ่นนี้ แ่งหนึ่งจะช่วยให้เห็นวิธีการจัดการกระทำให้กับตนเองของผู้สูงอายุได้อย่างน่าสนใจ

ผู้สูงอายุย้ายถิ่น: การศึกษาที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัด

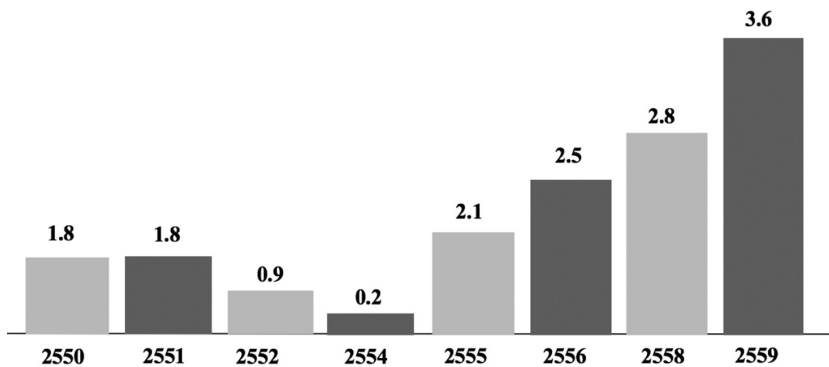
เดิมการศึกษาการย้ายถิ่นส่วนใหญ่มุ่งไปที่การศึกษาการย้ายถิ่นของวัยแรงงาน การย้ายถิ่นของวัยเด็กและกลุ่มประชากรวัยอื่น ๆ (ทศพล, 2557) ขณะที่การย้ายถิ่นในกรณีที่เป็นผู้สูงอายุจะปรากฏในการศึกษาผู้สูงอายุชาวต่างชาติที่ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในประเทศไทย (สุดปรารถนา ดวงแก้ว, 2558) มากกว่าการศึกษาการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่เป็นคนไทยที่ย้ายถิ่นภายในประเทศ อย่างไรก็ตามแม้ว่าการศึกษาการย้ายถิ่นจะมุ่งไปที่การย้ายถิ่นของวัยแรงงานเป็นหลัก แต่ในอนาคตอาจจะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาการย้ายถิ่นของประชากรกลุ่มผู้สูงอายุมากขึ้น เนื่องจากประชากรกลุ่มนี้กำลังกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ในอนาคต

เมื่อพิจารณาเฉพาะการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุ (ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และย้ายถิ่นที่อยู่จากเดิมไปยังถิ่นที่อยู่แห่งใหม่) พบว่า ประชากรกลุ่มนี้มีการย้ายถิ่นจำนวนต่ำสุดเมื่อเทียบกับประชากรกลุ่มอื่น ซึ่งเขียวลักษณ์ และสุพัตรา (2543) กล่าวถึงในเรื่องนี้ว่า การย้ายถิ่นที่มีจำนวนน้อยของผู้สูงอายุเกิดจากการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุเป็นการอยู่อาศัยในสภาพที่ลงตัว กล่าวคือ ผู้สูงอายุได้อาศัยอยู่ในถิ่นฐานที่มีการเกื้อหนุนจากสมาชิกในครอบครัว ผู้สูงอายุจึงมีการย้ายถิ่นน้อยกว่าผู้ที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในสังคมไทยจะไม่นิยม

ย้ายถิ่น เพราะได้พักอาศัยตั้งถิ่นฐานอยู่ในสภาพที่ลงตัว อยู่อาศัยใกล้เคียงกับเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องที่คุ้นเคย การอยู่อาศัยของผู้สูงอายุส่วนมากจะอาศัยอยู่ในเขตชนบท อย่างไรก็ตามในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาพบว่า ผู้สูงอายุเริ่มที่จะอาศัยอยู่ในเขตเมืองเพิ่มมากขึ้น ข้อมูลจากการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553-2583 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรายงานไว้ว่า ผู้สูงอายุได้รับปรับเปลี่ยนจากการอาศัยอยู่ในเขตชนบทมาอาศัยอยู่ในเขตเมือง จากเดิมปี พ.ศ. 2553 ผู้สูงอายุยังคงอาศัยอยู่ในเขตชนบทมากกว่าเขตเมือง ร้อยละ 60.35 แต่ในปี พ.ศ. 2563 นั้น คาดว่าจะมีผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในเขตชนบทและเขตเมืองเกือบเท่ากัน หลังจากนั้นเป็นต้นมาผู้สูงอายุจะอยู่ในเขตเมืองร้อยละ 59.29 ซึ่งส่วนหนึ่งอาจมาจากการขยายตัวของเมืองและการย้ายถิ่นเขตชนบทเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองของผู้สูงอายุ (ภัสสร, 2542)

ข้อมูลสำมะโนประชากรในระยะเวลาราว 40 ปี (พ.ศ. 2513-2553) ที่ผ่านมามีผลกระทบต่อสภาพของการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุได้อย่างน่าสนใจว่า ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2513 ถึง พ.ศ. 2543 ผู้สูงอายุยังคงมีการย้ายถิ่นน้อยกว่าคนหนุ่มสาวมาก การย้ายถิ่นส่วนใหญ่ยังคงเป็นการย้ายถิ่นภายในประเทศ (Internal migration) จากชนบทเข้าสู่เมืองทั้งเมืองหลักและเมืองรอง รวมทั้งกรุงเทพมหานคร (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2553) เช่นเดียวกับการสำรวจสถานะผู้สูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2538 พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงอาศัยในหมู่บ้านหรือชุมชนที่ตัวเองเคยอยู่มาตั้งแต่วัยทำงาน เกือบ 1 ใน 3 อยู่ในชุมชนมาตั้งแต่เกิด อีกกว่าครึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนมานานกว่า 20 ปี มีเพียงร้อยละ 4 เท่านั้นที่เพิ่งย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน โดยผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงอาศัยอยู่ในเขตชนบทร้อยละ 25.6 ขณะที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในเขตเมืองอื่น ๆ รวมทั้งกรุงเทพมหานครอยู่เพียงร้อยละ 15.7 (นภาพร, 2539) ขณะที่การย้ายถิ่นของผู้สูงอายุเริ่มปรากฏชัดจากการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทยปี พ.ศ. 2550 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า มีผู้สูงอายุย้ายถิ่นภายในประเทศอยู่ที่ร้อยละ 1.8 ถัดจากนั้นอีก 6 ปีต่อมา (พ.ศ. 2556) จากข้อมูลการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทยกลับพบว่า ผู้สูงอายุมีการย้ายถิ่นที่เพิ่มสูงขึ้นถึงร้อยละ 2.5 เท่ากับว่ามีผู้สูงอายุย้ายถิ่นภายในประเทศเพิ่มขึ้นถึงเกือบ 1 เท่าตัว อย่างไรก็ตาม การย้ายถิ่นของผู้สูงอายุมีแนวโน้มที่จะ

ย้ายถิ่นเพิ่มสูงขึ้นหลังจากปี พ.ศ. 2556 เห็นได้จากข้อมูลการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทยปี พ.ศ. 2558-2559 พบว่า มีผู้สูงอายุย้ายถิ่นอยู่ที่ร้อยละ 2.8 และร้อยละ 3.6 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2559) แม้ว่าการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นของผู้สูงอายุจะมีสัดส่วนที่น้อยกว่าการย้ายถิ่นในช่วงของประชากรวัยอื่น แต่มีใช้ว่าผู้สูงอายุไม่มีการย้ายถิ่น อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบการย้ายถิ่นของประชากรวัยสูงอายุกับประชากรวัยอื่น การย้ายถิ่นของวัยสูงอายุจะต่ำที่สุด แต่หากพิจารณาตามร้อยละของการย้ายถิ่นจะเห็นได้ การย้ายถิ่นของประชากรมีแนวโน้มที่ลดลงเกือบทุกกลุ่มอายุ ยกเว้นกลุ่มวัยผู้สูงอายุมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น (ดังภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 การย้ายถิ่นของประชากรวัยสูงอายุ

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทย, 2559

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุย้ายถิ่นจะมีจำนวนน้อย แต่การย้ายถิ่นไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่นแบบใด สิ่งที่ย้ายถิ่นต้องเผชิญคือ การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากภูมิลำเนาเดิมมาใช้ชีวิตในสถานที่ใหม่ที่ไม่น่าคุ้นเคย เครือข่ายทางสังคมที่เคยมีอยู่เดิมในถิ่นต้นทางก็ลดลง ผู้สูงอายุย้ายถิ่นก็จะต้องมีการปรับตัวปรับเปลี่ยนบทบาทบางอย่างจากสภาพแวดล้อมดั้งเดิม (อารี, 2555) รวมทั้งอาจมีการกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตใหม่ในถิ่นปลายทาง และยังมีอีกหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้สูงอายุ หรือแรงจูงใจ

ที่จะทำให้ผู้สูงอายุเกิดการปรับเปลี่ยนตนเองจากการย้ายถิ่น ทั้งนี้สังคมในอนาคตของไทยกำลังพัฒนาไปสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ รวมทั้งการขยายตัวของความเป็นเมือง (Urbanization) อาจเห็นการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ทำพหุกับตัวผู้สูงอายุและผู้ที่เกี่ยวข้องในการมองหามาตรการรองรับกับการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่เกิดขึ้น

ชุมชนดอกคำวอน: ชุมชนเขตเมืองที่อยู่ติดกับเมืองใหญ่

“ชุมชนดอกคำวอน” เป็นชุมชนเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งมากกว่า 140 ปี ชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตัวเมืองขอนแก่น ห่างจากตัวเมืองเพียง 7 กิโลเมตร ถือเป็นชุมชนเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้เขตเทศบาลมาก ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความโดดเด่นในลักษณะทางกายภาพ ที่ตั้งของชุมชนมีถนนสายหลักสำหรับการคมนาคมระหว่างภูมิภาคและระหว่างประเทศและถนนเลียบเมืองตัดผ่านชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาตัวเมืองขอนแก่นตามนโยบายของรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ภายในชุมชนแบ่งการบริหารจัดการพื้นที่ออกเป็นเขตอย่างชัดเจน (เทศบาลเมืองศิลา, 2558) ซึ่งในแต่ละเขตมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน เช่น เขต A เป็นชุมชนที่มีการผสมผสานกันทั้งชุมชนดั้งเดิมและชุมชนสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนดั้งเดิม เขต B เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับเมืองใหญ่ มีลักษณะของการเป็นสังคมเมืองสูง ความสัมพันธ์ของผู้คนเป็นความสัมพันธ์แบบต่างคนต่างอยู่ มีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง และเขต C เป็นชุมชนที่ยังคงรักษาวินัยชีวิตแบบเกษตรกรรม คงความเป็นชุมชนดั้งเดิมไว้ มีลักษณะความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายและยังคงรักษาความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ (Polsri, 2004) ขณะเดียวกันผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีทั้งคนดั้งเดิมของชุมชนและคนภายนอกที่ย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่มักยังคงประกอบอาชีพอยู่ในภาคการเกษตรกรรมและบริการ ขณะที่คนภายนอกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน

จะประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชนยังคงยึดถือปฏิบัติตามหลักศาสนาและประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมา

การกลายเป็นชุมชนเมืองของชุมชนดอกลำดวนได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาเมืองขอนแก่นให้เป็นศูนย์กลางทางธุรกิจและอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535-2539 เมืองขอนแก่นจึงมีการขยายตัวออกไปตามพื้นที่นอกเมือง ผู้คนที่เคยอาศัยอยู่ในเมืองขยายตัวออกไปอาศัยอยู่พื้นที่รอบนอก ขณะเดียวกันก็มีคนจากพื้นที่อื่นเข้ามาในพื้นที่ด้วยการหาซื้อบ้านจัดสรร หรือเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน ในช่วงระหว่างปี 2536-2540 พบว่า มีจำนวนบ้านจัดสรรที่เข้ามาก่อตั้งในชุมชนดอกลำดวนสูงถึง 19 แห่ง ซึ่งมากที่สุดเมื่อเทียบกับพื้นที่นอกเมืองเดียวกัน นอกจากนั้นยังมีหน่วยงานทั้งของภาครัฐและเอกชนต่างเข้ามาตั้งในพื้นที่ของชุมชนแห่งนี้ เช่น ค่ายทหาร สำนักงานวิจัยและพัฒนาเกษตร โรงเรียน โครงการบ้านเอื้ออาทรของจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น ทำให้ชุมชนมีการลงทุนและพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานในหลายด้านควบคู่กันไปด้วย เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา การขนส่งสาธารณะ สื่อสารและโทรคมนาคม การบริการสุขภาพและการแพทย์ที่มีชื่อเสียงสามารถตอบสนองให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน

การเข้ามาของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยรัฐ ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีทั้งคนในและคนนอกชุมชนเดินทางเข้ามาใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน ทั้งเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน และเข้ามาทำงานในหน่วยงานของรัฐ/เอกชนที่ตั้งอยู่ในชุมชน ดังสถิติการย้ายถิ่นเข้าภายในชุมชนแห่งนี้ที่มีการย้ายถิ่นเข้าของประชากรทุกกลุ่มอายุสูงอย่างต่อเนื่องเมื่อเทียบกับชุมชนอื่นในเขตการปกครองเดียวกัน โดยในปี 2555 มีผู้ย้ายถิ่นเข้า 4,801 คน ปี 2556 มีผู้ย้ายถิ่นเข้า 4,260 คน ปี 2557 มีผู้ย้ายถิ่นเข้า 4,104 คน ปี 2558 มีผู้ย้ายถิ่นเข้า 4,070 คน และปี 2559 มีผู้ย้ายถิ่นเข้า 4,310 คน (กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2558) เมื่อพิจารณาเฉพาะการย้ายถิ่นเข้ามาของผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป หรือผู้สูงอายุ ในรอบหนึ่งปีจากสำนักทะเบียนเฉพาะชุมชนแห่งนี้พบว่า มีจะมีผู้สูงอายุย้ายถิ่นเข้ามาประมาณ 20-40 คนต่อปี โดยการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุจะย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับบุตรที่อยู่อาศัยในชุมชน

ผู้สูงอายุบางส่วนย้ายถิ่นเข้ามาทำงานโดยเฉพาะการทำงานรับจ้างในหน่วยงานรัฐ/เอกชนที่ตั้งอยู่ในชุมชน และย้ายถิ่นเข้ามาเพื่อเข้ารับบริการทางการแพทย์และสาธารณสุข ผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดอื่น ๆ ใกล้เคียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อาจกล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยของประชากรทุกกลุ่มอายุอย่างต่อเนื่องในช่วงหลายปีที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้เป็นที่ดินปลายทางที่มีความสำคัญ เนื่องจากมีความพร้อมทางด้านระบบสาธารณูปโภค ตลอดจนโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการใช้ชีวิตของผู้ที่ผู้อาศัยในชุมชน อาจเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนภายนอกเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของชุมชนและใช้โครงสร้างเหล่านี้ในการดำเนินชีวิตในถิ่นปลายทาง

การย้ายถิ่นกับสิ่งที่ผู้สูงอายุต้องเผชิญ

การย้ายถิ่นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุอาจทำให้ผู้สูงอายุสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยมีอยู่ในถิ่นต้นทาง รู้สึกกลัวกับการดำเนินชีวิตในสภาพแวดล้อมใหม่ที่เป็นเขตเมือง บทบาทหน้าที่ของผู้สูงอายุจากเดิมเคยเป็นผู้นำครอบครัวมีอำนาจในการตัดสินใจในฐานะเจ้าของบ้าน ลดบทบาทเหลือเพียงผู้อาศัยในบ้าน รวมทั้งชีวิตประจำวันที่เปลี่ยนไปของผู้สูงอายุ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นความท้าทายอย่างหนึ่งของผู้สูงอายุย้ายถิ่น อย่างไรก็ตามในบทความนี้ได้ชวนให้เห็นว่าการย้ายถิ่นในกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวผู้สูงอายุได้มีวิถีคิด กลวิธีในการจัดการตนเองอย่างไรเมื่อเป็นผู้ย้ายถิ่น

บทความนี้ได้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้สูงอายุย้ายถิ่นจำนวน 16 คน ได้กำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกของผู้ให้ข้อมูลคือ เป็นผู้มีอายุ 60 ปีขึ้นไปเมื่อวันที่ย้ายถิ่นจากถิ่นต้นทางไปอาศัยอยู่ในเขตเมืองจังหวัดขอนแก่นและอยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อย 6 เดือน มีภาวะสุขภาพที่ยังแข็งแรงสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ไม่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง

อ่านออกเขียนได้ เต็มใจที่จะถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของตนเองให้กับผู้วิจัย ยินยอมให้ทำการศึกษาและสามารถติดตามข้อมูลได้ ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองตั้งแต่เดือนมกราคม-สิงหาคม พ.ศ. 2560 ข้อมูลที่ได้จะนำมาสู่การจัดเป็นคลังข้อมูลเพื่อนำไปใช้สำหรับกรวิเคราะห์ในส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยมีรายละเอียดของผลการศึกษา ดังนี้

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุย้ายถิ่น 16 รายพบว่า ผู้สูงอายุย้ายถิ่นมีช่วงอายุในการย้ายถิ่นที่แตกต่างกัน ผู้สูงอายุมักจะย้ายถิ่นเมื่ออยู่ในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุตอนกลาง (Medium old) มีอายุอยู่ระหว่างช่วง 70-79 ปี หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ผู้สูงอายุติดบ้าน” (Home bound elder) ผู้สูงอายุในช่วงวัยนี้ยังสภาพร่างกายที่พอช่วยเหลือตนเองได้ มีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายที่นำไปสู่ความเสื่อมถอยที่เห็นชัดเจนมากขึ้น พลละกำลังเริ่มถดถอย เชื้ออ้วน เริ่มอ่อนแอ หรือมีความเจ็บป่วยบางอย่างมารบกวนการดำเนินชีวิตบ้าง ผู้สูงอายุบางรายอาจจะเริ่มสูญเสียความคล่องแคล่วทางร่างกาย และเริ่มมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาศบุคคลอื่นในการทำกิจกรรมต่าง ๆ หรือการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน เช่น การใช้ห้องน้ำ การสวมใส่เสื้อผ้า หรือการเคลื่อนไหวภายในบ้าน (สำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ, 2555) ส่วนผู้สูงอายุที่ยังเป็นผู้สูงอายุตอนต้น (อายุ 60-69 ปี) และผู้สูงอายุตอนปลาย (อายุ 80 ปีขึ้นไป) พบว่า ผู้สูงอายุในช่วงกลุ่มอายุที่วานี้มักจะไม่ค่อยนิยมย้ายถิ่น ด้วยเหตุว่าผู้สูงอายุตอนต้นยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในถิ่นที่อยู่อาศัยเดิม ร่างกายยังคงมีความแข็งแรง ขณะที่ผู้สูงอายุตอนปลายต้องการใช้ชีวิตในถิ่นที่อยู่เดิมที่รู้สึกกว่าตนเองมีความรู้สึกผูกพันกับถิ่นที่อยู่อาศัยนั้นมาอย่างยาวนานจึงไม่ต้องการย้ายถิ่นจากถิ่นที่ตนเองเคยอยู่อาศัย ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นกับช่วงอายุของผู้สูงอายุว่าน่าจะมีความสัมพันธ์กับการย้ายถิ่น กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือร่างกายที่เป็นทุนอย่างหนึ่งของตัวผู้สูงอายุจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงวัยที่สูงขึ้น และวัยที่สูงขึ้นนั้นมีผลต่อการเลือกที่จะย้ายถิ่นหรือไม่ย้ายถิ่นของผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุย้ายถิ่นล้วนเคยเป็นผู้ที่เคยทำงานหารายได้เลี้ยงดูตนเองมาก่อน ผู้สูงอายุที่เคยอาศัยอยู่ในเขตชนบทมาก่อนมักจะประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตเมืองจะประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทักษะ การค้าขาย งานบริการประเภทต่าง ๆ เมื่อย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในเขตเมืองที่เป็นถิ่นที่อยู่แห่งใหม่ ผู้สูงอายุย้ายถิ่นไม่ว่าจะมีทิศทางการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง หรือเมืองสู่เมือง การย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นมีส่วนทำให้การประกอบอาชีพของผู้สูงอายุต้องเปลี่ยนแปลงไป เช่น ผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่เคยเป็นเกษตรกร หลังจากเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองแล้ว ตัวผู้สูงอายุก็นำไม่ได้ทำการเกษตรอีกต่อไป แต่จะปรับเปลี่ยนตนเองมาทำงานบ้าน เป็นต้น ผลกระทบที่ตามมาคือทำให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นบางรายขาดรายได้ที่เคยหามาได้ด้วยตนเอง ไม่สามารถทำงานตามความต้องการของตนเองได้ ทำให้ผู้สูงอายุไม่มีรายได้จำเป็นต้องพึ่งพาสมาชิกในครอบครัวที่เข้ามาอาศัยด้วย ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงรายหนึ่งที่เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตนเองให้ฟังว่า

“...ยายไม่ยอมกมหา rokok ลูก แต่ลูกไปปรับมา ไม่อยากให้ตาส้มตำแล้ว เขา (ลูก) อยากให้มาอยู่ด้วย ไม่อยากให้เหนื่อย มาอยู่นี้ก็ไม่ได้ทำงานอะไร ดูแลหลาน ช่วยลูกบ้าง บางทีมันก็อึดอัด ยายเองชอบค้าขาย เขาเอาเงินมาให้ใครล่ะจะไม่ชอบ เปิดร้านมาก็คมีคนเข้ามาซื้อ เราก็ได้เงิน เขารู้จักร้านยายกันทั้งนั้น เราเคยได้เงินเยอะจากการค้าขาย มาอยู่นี้เงินก็ไม่มี ใช้ของเก่า (ทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่) เอา...”

(ยายอร (นามสมมติ) อายุ 73 ปี, สัมภาษณ์ 22 พฤษภาคม 2560)

ขณะเดียวกันก็พบว่า มีผู้สูงอายุย้ายถิ่นบางรายมีทุนทางด้านเศรษฐกิจ (Economic capital) ค่อนข้างดี เช่น มีเงินเก็บ เงินออมสำหรับใช้ในการดำเนินชีวิต เมื่อย้ายเข้ามาอยู่อาศัยกับสมาชิกในครอบครัวและอาจไม่จำเป็นต้องรบกวนสมาชิกในครอบครัว ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าการเตรียมตัวก่อนการเป็นผู้สูงอายุ (ย้ายถิ่น) มีส่วนสำคัญในการช่วยให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ยังคงดูแลตนเองได้โดยไม่ต้องรบกวนสมาชิกในครอบครัว

ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุย้ายถิ่นพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปจากการอยู่อาศัยในถิ่นฐานเดิมอย่างชัดเจน คือการใช้ชีวิตประจำวันที่ไม่ได้มุ่งไปแต่งงานของตนเอง หรือการใช้ชีวิตที่จะต้องรับบทบาทของผู้นำครอบครัว แต่เปลี่ยนมาเป็นการใช้ชีวิตประจำวันเพื่ออาศัยอยู่ร่วมกับผู้อื่น นั่นคือสมาชิกในครอบครัวที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ผู้สูงอายุย้ายถิ่นส่วนใหญ่จะรับบทบาทเป็นผู้สนับสนุนสมาชิกในครอบครัว คอยให้การช่วยเหลือ แบ่งเบาภาระของสมาชิกที่อยู่ร่วมกันภายในบ้าน เช่น หากในครอบครัวที่ผู้สูงอายุอยู่อาศัยด้วยมีหลาน หรือเด็กเล็ก ๆ ที่ยังไม่ไปโรงเรียน หรือไปโรงเรียนแล้ว หลังจากกลับมาจากโรงเรียนผู้สูงอายุก็จะช่วยดูแลส่วนครอบครัวที่ไม่มีหลานหรือเด็กเล็ก ผู้สูงอายุย้ายถิ่นก็ทำหน้าที่ในการช่วยดูแลบ้าน ทำงานบ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เตรียมอาหารไว้สำหรับบุตรหลานหลังจากกลับมาจากทำงาน กรองน้ำ ให้อาหารสัตว์เลี้ยงของบุตร หรือดูแลต้นไม้ เป็นต้น เมื่อผู้สูงอายุใช้เวลาไปกับกิจกรรมกับสมาชิกในครอบครัวแล้ว หากมีเวลาว่างผู้สูงอายุก็จะใช้เวลาสำหรับการพักผ่อนด้วยการนอนหลับ ดูโทรทัศน์ และพูดคุยพบปะกับเพื่อนบ้าน เพื่อที่จะสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมาใหม่ ซึ่งถือว่าเป็นการพยายามสร้างทุนทางสังคม (Social capital) อย่างหนึ่งให้กับตัวผู้สูงอายุย้ายถิ่นเอง

นอกจากนี้ ผู้สูงอายุย้ายถิ่นบางรายเป็นผู้ที่มีความรู้ มีฝีมือในการจักสาน เช่น สานตะกร้า กระจาด กระบุง อุปกรณ์จับปลา ภาชนะใส่ปลา การทำงานของผู้สูงอายุที่เป็นงานฝีมือเหล่านี้ถือว่าการนำเอาทุนที่ฝังอยู่ในตนเอง (Embodied Capital) มาใช้ ซึ่งการพยายามนำเอาทุนในลักษณะต่างๆ ของผู้สูงอายุย้ายถิ่นออกมาใช้เมื่ออยู่ในถิ่นที่ตนเองไม่คุ้นเคยมาก่อน เป็นกลยุทธ์หนึ่งซึ่งช่วยให้ผู้สูงอายุยังสามารถใช้ชีวิตประจำวันตามที่ตนเองปรารถนา เช่นเดียวกับงานวิจัยของ Boontham *et al.* (2012) พบว่า ผู้สูงอายุนำเอาคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองออกมาใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างสุขภาพ ด้วยการใช้ประโยชน์จากบริบท วิถีของผู้สูงอายุในชุมชน ทรัพยากรทางวัฒนธรรมของคนในชุมชน เพื่อส่งเสริมสุขภาพของตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นการทำให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นได้แสดงออกถึงความสามารถที่มีอยู่ในตนเอง การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์และเป็นการออกกำลังกายไปในตัวรวมทั้งเป็นรายได้ที่ผู้สูงอายุย้ายถิ่นหามาได้ด้วยตนเองทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่ายังมีคุณค่าและยังคงที่สามารถทำงานได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะว่าค่านิยมของสังคม

สมัยใหม่ ให้ความสำคัญกับคุณค่าทางเศรษฐกิจ ผู้ที่ไม่สามารถสร้างรายได้ มักจะถูกทิ้งไว้ข้างหลัง ผู้คนจึงต้องสร้างบทบาทบางอย่างขึ้นมา บทบาทที่สร้างขึ้นมามทดแทนบทบาทที่สูญเสียไปจะมีประโยชน์มากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการมองเห็นคุณค่าของตนเองจากบทบาทที่สร้างขึ้นมานั้น (Roscow, 1985 อ้างในสุรกุล, 2534)

อาจกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุนย้ายถิ่นจะต้องสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคมบางอย่างเมื่อย้ายไปอาศัยอยู่ในถิ่นใหม่ เช่น กลุ่มทางสังคม/เครือข่ายที่เคยมีอยู่เดิมของตัวผู้สูงอายุ สถานะ บทบาทที่เคยได้รับเมื่ออยู่อาศัยในถิ่นต้นทาง ซึ่งเป็นการทำความเสียหายที่ผู้สูงอายุนย้ายถิ่นจะต้องคำนึงถึงเมื่อตัดสินใจย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม นักวิชาการทางประชากรศาสตร์ยังคงเห็นว่าถิ่นที่อยู่อาศัยเดิมของผู้สูงอายุเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยที่ดีที่สุด เนื่องจากผู้สูงอายุจะคุ้นเคยกับทุกคนและสถานที่รอบตัว (ปราโมทย์, 2559)

ความใกล้ชิดและความสุขที่อยู่กับลูกหลาน: สิ่งที่สูงอายุได้จากการย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นจากถิ่นต้นทางไปยังถิ่นปลายทางที่มีสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันกับพื้นที่เดิมที่เคยอยู่อาศัย ทำให้ผู้ย้ายถิ่นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ในถิ่นปลายทาง ผู้ย้ายถิ่นบางรายมีทั้งปรับตัวได้และไม่สามารถปรับตัวได้ บางรายถึงขั้นต้องย้ายถิ่นกลับไปยังถิ่นเดิมของตน (Ma, 2012; อารี, 2555) ขณะเดียวกันหากผู้ย้ายถิ่นอาศัยอยู่กับผู้ที่ย้ายถิ่นมาจากพื้นที่เดียวกัน หรือมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน ก็จะเกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายในการช่วยเหลือกัน และช่วยลดปัญหาการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นให้ลดน้อยลง (อารี, 2555; Walker, 2010; Gullette, 2014; Raleigh, 2014) อย่างไรก็ตามในการศึกษานี้พบว่า ผู้สูงอายุนย้ายถิ่นสามารถปรับตัวในถิ่นปลายทางได้ค่อนข้างดี เนื่องจากการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นเป็นการย้ายถิ่นที่ยังคงอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน รวมทั้งการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นผู้สูงอายุส่วนใหญ่ย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยกับสมาชิกในครอบครัว ดังปรากฏผลการศึกษารายละเอียดด้านล่างนี้

จากการสัมภาษณ์กับผู้สูงอายุย้ายถิ่นพอที่จะทำให้ทราบว่ากรย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 สาเหตุ ประกอบด้วย (1) ย้ายถิ่นเพื่อที่จะอยู่ใกล้ชิดกับลูกหลาน (2) ย้ายถิ่นเนื่องมาจากตัวผู้สูงอายุประสบปัญหาด้านสุขภาพ และ (3) ย้ายถิ่นเข้ามาเพื่อทำงาน ซึ่งผู้สูงอายุส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการย้ายถิ่นไปที่การมีโอกาสได้อยู่ร่วมกับลูกหลานอย่างใกล้ชิดในช่วงบั้นปลายของชีวิตมากกว่าเหตุผลข้ออื่น ๆ ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายวัย 75 ปีรายหนึ่งว่า

“...ย้ายมาเมื่อปี 55 ย้ายมาอยู่ที่นี้ก็ไม่มีอะไร ก็มีความสุข ไม่ได้ทำอะไร ตอนนี้ลูกเขาให้อยู่เฉย ๆ ดูแลปลูกไม้ต้นไม้ ปลูกอะไรไป ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่นี้ดูแลให้ลูก...”

(ตามิตร (นามสมมติ) อายุ 75 ปี, สัมภาษณ์ 2 พฤษภาคม 2560)

เช่นเดียวกับผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายอีกรายหนึ่งที่ย้ายถิ่นเข้ามาเพื่อจะได้อยู่ใกล้ชิดกับบุตรหลาน โดยบุตรของผู้สูงอายุย้ายถิ่นรายนี้ได้เข้ามาทำงานอยู่ในจังหวัดขอนแก่น แต่ตัวผู้สูงอายุมีถิ่นตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งห่างไกลกัน ตัวผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายจึงได้ตัดสินใจขายบ้านและย้ายเข้ามาอาศัยอยู่กับบุตร โดยสร้างบ้านขึ้นมาใกล้ ๆ กับบ้านของบุตร ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายนี้ว่า

“...มาอยู่นี้ก็ย้ายครอบครัวมา คือเราคิดว่ามันดี ๆ อยู่หลายอย่าง มาดูแลลูก ๆ หลาน ๆ เล็ก ๆ อยู่นี้ ลูกเขาเรียนหนังสือ ลูกเขามาทำงานเขาก็มีครอบครัวใหม่ ก็มีเด็กใหม่ ย้ายก็ไปมา ๆ ย้ายไปอยู่นั่นซะเป็นไง...”

(ตาสมปอง (นามสมมติ) อายุ 75 ปี, สัมภาษณ์ 1 กรกฎาคม 2560)

ขณะเดียวกันการศึกษานี้ยังพบอีกว่า ผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่มีสถานภาพสมรสเป็นหม้าย โดยเฉพาะผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงที่คู่สมรสเสียชีวิตและใช้ชีวิตอยู่ในชนบทเพียงลำพัง จะย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันกับบุตร ส่วนบ้านที่เคยอาศัยอยู่ในถิ่นตั้งถิ่นฐานก็จะปล่อยให้ว่าง หรือไม่ก็ให้ผู้อื่นเช่า การมาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตรช่วยให้

ผู้สูงอายุย้ายถิ่นมีคนคอยดูแล ซึ่งจะช่วยให้ผู้สูงอายุไม่รู้สึกเหงา ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงที่มีสถานภาพเป็นหม้ายรายนี้ว่า

“...เวลาเป็นอะไรมากก็ไม่มีใครเห็น ย้ายมาอยู่ที่นี่ เป็นอะไรขึ้นมาก็ถูกก็พอจะช่วยได้ อยู่โน่น (ถิ่นที่อยู่อาศัยเดิม) ยายก็อยู่คนเดียว สามีตายไปได้สี่ห้าปีแล้ว มาอยู่ที่นี่ก็มีลูกสาวนี่แหละ เขาก็คอยดูแลยาย...”

(ยายแก้ว (นามสมมติ) อายุ 70 ปี, สัมภาษณ์ 23 เมษายน 2560)

อาจกล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุ อาจมีสาเหตุของการย้ายถิ่นที่แตกต่างกันออกไป ขณะที่ในภาพรวมของการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นได้ให้ความสำคัญกับการย้ายถิ่นไปที่การได้อยู่อาศัยใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัว แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุ ซึ่งมีสถานะเป็นสมาชิกหนึ่งในครอบครัวได้ให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมอาศัยกับสมาชิกในครอบครัว ซึ่งแตกต่างกับการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงานที่ให้ความสำคัญกับเหตุผลด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ (Chamratitthirong *et al.*, 1995) การย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าได้อยู่ใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัว เปรียบเสมือนการได้รับการสนับสนุนทางด้านสภาพจิตใจของผู้สูงอายุ ช่วยยกระดับคุณค่าในชีวิต สร้างความเชื่อมั่นในตนเองและเป็นตัวเชื่อมระหว่างจิตใจและอารมณ์ของผู้สูงอายุ (ภุริชญา, 2555) สมาชิกในครอบครัวที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ด้วย มีส่วนอย่างมากในการที่จะทำให้ผู้สูงอายุมีความสุขและมีความพึงพอใจในการดำเนินชีวิต (เกริกศักดิ์ บุญญานุพงศ์ และคณะ, 2533) นอกจากนั้น การที่สมาชิกในครอบครัวให้การดูแลผู้สูงอายุที่ย้ายถิ่นเข้ามาร่วมอาศัยอยู่ด้วย ช่วยให้ผู้สูงอายุรู้สึกมีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และสามารถพึ่งพาอุปสรรคในชีวิตได้ (Riggio, 1968)

ครอบครัวคือแหล่งพักพิงที่สำคัญ: ความรู้สึกมั่นใจว่าไม่ได้ถูกทอดทิ้งในช่วงปลายของชีวิต

ผู้สูงอายุเป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งที่ตั้งอยู่ในกลุ่มที่ต้องพึ่งพาผู้อื่น แม้ว่าความสูงอายุที่เกิดขึ้นจะหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงผ่านไปตามวงจรชีวิตที่ว่าด้วยเกิด แก่ เจ็บ และตาย อย่างค่อยเป็นค่อยไปก็ตาม แต่ด้วยการเพิ่มขึ้นของอายุทำให้ร่างกายที่เคยแข็งแรงในอดีตต้องเสื่อมถอยลงตามอายุที่เพิ่มขึ้น ผู้สูงอายุก็ก็น่าจะต้องเข้าสู่ภาวะพึ่งพาอย่างปฏิเสธไม่ได้ ขณะที่ที่พึ่งของผู้สูงอายุของสังคมไทย “ครอบครัว” คือสถาบันหลักในการดูแลสมาชิกในครอบครัวและสำหรับผู้สูงอายุแล้วที่พึ่งพิงสำคัญของผู้สูงอายุก็คือสมาชิกในครอบครัว การที่ผู้สูงอายุย้ายถิ่นเลือกที่จะย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับกับบุตร (ศศิพัฒน์, 2551)

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุย้ายถิ่นทำให้ผู้วิจัยได้ทราบว่า การย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับกับบุตรทำให้ผู้สูงอายู้สึกสบายใจ รู้สึกว่าการย้ายถิ่นนั้นไม่มีความทุกข์ใจหรือไม่สบายใจในการย้ายถิ่นแต่อย่างใด กลับเป็นเรื่องที่ดีที่ได้อยู่ใกล้ชิดกับบุตร มีบุตรคอยให้การดูแล รวมทั้งสถานที่อยู่อาศัยในเขตเมืองก็มีความพร้อมหลายอย่างและเอื้ออำนวยให้การใช้ชีวิตของผู้สูงอายุง่ายขึ้น ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายหนึ่งที่ได้ตัดสินใจย้ายถิ่นมาอาศัยอยู่กับบุตรสาวที่แต่งงานแล้วและมีหลานอาศัยอยู่ร่วมกันภายในบ้าน ได้กล่าวถึงการย้ายถิ่นให้ฟังว่า

“...การตัดสินใจก็ไม่ยาก ไม่ใช่จะไปอยู่กับคนอื่น เราอยู่กับลูก มันก็สบายใจเนอะ มาอยู่ที่นี้ เขามีให้ทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร...” และยังคงกล่าวต่อไปว่า

“...ตัวเองก็ไม่รู้จะไรนะว่าที่เขา (ลูกสาว) ให้ไปอยู่ด้วยว่าเขาจะมีอะไร แต่เขาก็บอกไว้ถ้าพ่อมาอยู่ก็จะดี ไม่ต้องลำบากในการเดินทางได้อยู่ดูแลอย่างใกล้ชิด อยู่ใกล้ดูแลยากไป ใกล้ก็ยากลำบากเวลาอยู่คนละจังหวัด กว่าจะไปถึงมาถึง...”

(ตมมิตร (นามสมมติ) อายุ 75 ปี, สัมภาษณ์ 2 พฤษภาคม 2560)

จากคำบอกกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุรู้สึกว่าการย้ายถิ่นไม่ใช่ปัญหาสำหรับตนเอง เพราะย้ายมาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตร และมั่นใจว่าการย้ายถิ่นจะทำให้ตนเองได้รับการช่วยเหลือดูแลในด้านต่างๆ เป็นอย่างดีจากบุตร หากมีปัญหอะไรเกิดขึ้นก็จะได้รับการช่วยเหลืออย่างทันทั่วทั้งที่ เช่นเดียวกับผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงรายหนึ่งที่ย้ายถิ่นมาอาศัยอยู่กับบุตรสาว ตัวของบุตรมักจะพาผู้สูงอายุไปยังสถานที่ต่างๆ เช่น วัด ตลาด ห้างสรรพสินค้า ร้านอาหาร ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าตนเองได้รับการดูแลเป็นอย่างดีเมื่อย้ายมาอยู่กับบุตร ขณะเดียวกันบุตรก็ไม่ทอดทิ้ง ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงรายนี้ว่า

“...เดือนนึงลูกสาวก็จะพาไปทานอาหารที่เราเคยทานกันแบบสบายๆ มาก่อนเดือนละครึ่ง เขาก็ไม่ทิ้งยาย...”

(ยายแพรว (นามสมมติ) อายุ 80 ปี, สัมภาษณ์ 3 มิถุนายน 2560)

นอกจากนั้นยังพบว่า ผู้สูงอายุย้ายถิ่นบางรายที่มีทุนทางเศรษฐกิจ (Economic capital) ที่ได้มีการสั่งสมก่อนการย้ายถิ่น ได้ตัดสินใจซื้อ หรือสร้างบ้านให้กับบุตร เพื่อเป็นหลักประกันในชีวิตว่าจะได้อยู่อาศัยร่วมกันกับบุตรในช่วงบั้นปลายของชีวิต ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงที่ได้ใช้เงินของตนเองที่ได้สะสมไว้ รวมทั้งเงินที่ได้จากการขายที่ดินของตนเองบางส่วนมาสร้างบ้านให้กับบุตรทั้ง 3 คน เล่าให้ฟังว่า

“...ทำเรือนให้ลูกคนละหลัง ลูก 3 คนก็สร้างให้หมดทั้ง 3 หลัง ลูกคนหนึ่งอยู่ภูเวียง (ชื่ออำเภอ) มันมาอยู่ที่ลูกแม่ (ผู้สูงอายุย้ายถิ่น) พายาก็ยกมาพร้อมกัน มาสร้างอยู่ด้วยกัน ชื่อให้ลูก แม่แม่แล้ว... เขียนเป็นชื่อเขานั้นแหละ แม่ไม่มีอะไรหรอก ทำให้เขาหลังนี้หลังบ้านเป็นของลูกชาย อันนี้ของลูกสาว ให้เขาหมดแล้วแม่ไม่มีอยู่ด้วยกันเป็นชื่อเขานั้นแหละ...”

(ยายบัว (นามสมมติ) อายุ 78 ปี, สัมภาษณ์ 20 มิถุนายน 2560)

จะเห็นได้ว่าการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่ได้ย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับสมาชิกในครอบครัว ตัวผู้สูงอายุรู้สึกว่าตนเองจะได้รับความปลอดภัย อบอุ่นใจ

เพราะได้ย้ายถิ่นมาอยู่อาศัยกับบุคคลที่ตนเองรู้จัก ทำให้การตัดสินใจที่จะย้ายถิ่นเข้าอาศัยในถิ่นที่อยู่ใหม่จึงไม่ใช่อุปสรรค เพราะเมื่อย้ายเข้ามาอยู่อาศัยแล้วตนเองจะได้อาศัยอยู่กับบุตร มีบุตรให้การดูแล ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ทำให้มีความใกล้ชิดกับบุตร รู้สึกมั่นใจว่าบุตรจะไม่ทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยวในชว่งบั้นปลายชีวิต ขณะที่ในอนาคตการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่มีทุนทางด้านเศรษฐกิจ และยังคงเป็นผู้สูงอายุที่ยังคงมีสุขภาพแข็งแรงอาจมีการย้ายถิ่นเพิ่มมากขึ้น ผู้สูงอายุกลุ่มนี้อาจย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับบุตร ด้วยการใช้บ้านซื้อคอนโดมิเนียมที่อยู่ใกล้บ้าน หรือที่ทำงานของบุตรเพื่อที่จะมีระยะเวลาการใช้ชีวิตอยู่กับบุตรยาวนานขึ้น อนึ่งการที่ผู้สูงอายุได้รับความช่วยเหลือ ความอบอุ่นใจ ความรัก จากบุคคลในครอบครัวและบุคคลในสังคมจะช่วยสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีการยกระดับคุณภาพชีวิต มีความเชื่อมั่นในตนเอง และช่วยรักษาสมดุลของจิตใจ อารมณ์ (Miller *et al.*, 1986 อ้างในสุรกุล, 2543)

เขตเมือง: การเข้าถึงการบริการทางสุขภาพที่ดีและโอกาสทางเศรษฐกิจ

การย้ายถิ่นเข้าสู่เขตเมืองอาจทำให้ผู้สูงอายุได้รับการบริการ สวัสดิการที่มีอยู่ในเขตเมืองดีกว่าในเขตชนบท โดยเฉพาะการเข้ารับบริการทางการแพทย์และสาธารณสุข การเข้าถึงบริการของระบบการคมนาคมขนส่ง ระบบสาธารณสุขปึกคกซึ่งมีส่วนช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้ดีขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ (Age-Friendly City)⁴ จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุย้ายถิ่นพบว่า ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ได้อาศัยความเป็นเมืองให้เป็นประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิตในถิ่นปลายทาง ด้วยการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกที่มีอยู่ในเขตเมือง ได้แก่ การใช้ระบบขนส่งสาธารณะเพื่อเดินทางเข้าไปทำธุรกรรมในตัวเมือง ซื้อสินค้าในตลาด การใช้ลานกิจกรรม/สวนสาธารณะสำหรับออกกำลังกาย พักผ่อนหย่อนใจ การรับทราบข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการดูแลตนเอง การเข้าถึงสถานที่ให้บริการด้านสุขภาพรวมทั้งสวัสดิการต่าง ๆ ที่มอบให้แก่ผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุสามารถจัดการตนเองหรือช่วยเหลือตนเองได้มากขึ้น โดยที่ผู้สูงอายุไม่จำเป็นต้องรบกวนสมาชิก

ในครอบครัว เช่น ผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายหนึ่งที่ได้รับรู้ว่าสุขภาพของตนเองนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามอายุที่สูงขึ้นและรู้ว่าตนเองมีโรคประจำตัวคืออะไร จึงพยายามที่จะดูแลตนเองเพื่อหลีกเลี่ยงความเจ็บป่วยที่จะเกิดขึ้นกับตนเอง ด้วยการปฏิบัติตามคำบอกกล่าวของแพทย์และเข้าไปรับยาที่โรงพยาบาลด้วยตนเองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบ้าน ตามคำบอกเล่าที่ว่า

“...แกมาแล้วมันก็ปวดแขนปวดขา โรคประจำของผมนคือไอ ก็ไปหาหมอโรงพยาบาลศรีฯ (ชื่อโรงพยาบาล) นี่แหละครับ ซีมอเตอร์ไซด์ไปขี่ได้อยู่ เดียวนี้ก็บ่อยากขี่ ตาไม่ดี...”

(ตาก้อง (นามสมมติ) อายุ 73 ปี, สัมภาษณ์ 20 สิงหาคม 2560)

ขณะที่ผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายอีกรายได้เล่าให้ฟังถึงการช่วยเหลือตนเองในเรื่องการเดินทางไปทำกิจกรรมทางศาสนาที่ตนเองนับถือที่อยู่ห่างออกไปจากบ้านที่อยู่อาศัย โดยใช้รถสาธารณะ (สองแถว) เดินทางจากบ้านที่อาศัยอยู่กับบุตรสาวไปยังโบสถ์ที่อยู่ในตัวเมืองเป็นประจำทุกวันอาทิตย์ ได้บอกเล่าเรื่องราวของตนเองให้ฟังว่า

“...ตาจะไปโบสถ์ทุกวันอาทิตย์ โบสถ์ในเมืองไหนแหละ ก็จะขี่จักรยานออกจากบ้านไปจอดอยู่ปากทางเข้าหมู่บ้าน ก็ใส่กุญแจรถจักรยานเอาไว้ แล้วก็นั่งรถสองแถวไป มันนั่งต่อเดียว ไม่นานก็ถึงไปเองตลอด ไม่ต้องให้ลูก ๆ ไปส่ง ไม่รบกวนเขา...”

(ตามิตร (นามสมมติ) อายุ 75 ปี, สัมภาษณ์ 2 พฤษภาคม 2560)

เช่นเดียวกับผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายอีกรายมีที่อยู่อาศัยอยู่ใกล้กับลานกิจกรรมในชุมชน จึงได้เข้าร่วมกิจกรรมการออกกำลังกายกับผู้สูงอายุคนอื่นๆ ที่อาศัยร่วมกัน ซึ่งการออกกำลังกายจะเกิดขึ้นในทุกๆ ตอนเย็นของทุกวัน และผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายนี้มักจะเข้าไปร่วมกิจกรรมการออกกำลังกายเป็นประจำดังคำบอกกล่าวที่ว่า

“...เย็นๆ นี้ก็จะไปละ ไปออกกำลังกายที่ศาลาหมู่บ้าน ถือไม่ไปคนละอัน เขาไปรำกระบอง เขาก็มีลานกว้างๆ ให้ไปออกกำลังกาย

มีโรงเรือนกันแดดกันฝนอยู่ข้าง ๆ กัน ห้องน้ำเขาก็มีให้ ก็ถือว่าดีอยู่
ดีกว่าไม่มีอะไรเลย...”

(ลุงทอง (นามสมมติ) อายุ 61 ปี, สัมภาษณ์ 23 พฤษภาคม 2560)

ความพร้อมทางด้านสาธารณูปโภคที่หลากหลายในเขตเมือง มีส่วนช่วยให้ผู้สูงอายุทั้งที่เป็นผู้สูงอายุดั้งเดิมในชุมชนและผู้สูงอายุย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ใหม่ ได้ใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ลดการพึ่งพาสมาชิกในครอบครัว ได้รับข้อมูลทางด้านสุขภาพและเข้าถึงบริการทางการแพทย์ ซึ่งช่วยให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพที่ดี เนื่องจากสุขภาพมีความสัมพันธ์กับระดับการพึ่งพิงของผู้สูงอายุ หากผู้สูงอายุมีสุขภาพร่างกายอ่อนแอมีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่สามารถทำกิจกรรมประจำวันด้วยตนเองได้ จำเป็นต้องยอมรับความช่วยเหลือจากบุตร การต้องพึ่งพิงเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทที่น่ากลัวสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ยากจะยอมรับได้ ทำให้เกิดความรู้สึกอับอายคิดว่าตัวเองเป็นตัวปัญหา หรือเป็นภาระให้แก่ผู้อื่นและไม่สามารถร่วมในกิจกรรมได้ ทำให้มีความพึงพอใจในชีวิตต่ำ (สุรกุล, 2534)

ขณะเดียวกันผู้สูงอายุที่ย้ายถิ่นยังได้ใช้ประโยชน์จากความเป็นเมืองสร้างรายได้ให้กับตนเอง ด้วยการนำเอาทุนที่ฝังอยู่ในตัวผลิตเป็นสินค้าและบริการ เช่น โต๊ะไม้ขนาดเล็ก เครื่องจักสานในครัวเรือน อุปกรณ์ในการหาปลา ตะกร้าที่สานจากเส้นพลาสติก เย็บผ้า/ปะผ้า เป็นต้น โดยมีบ้านที่ผู้สูงอายุย้ายถิ่นอยู่อาศัยเป็นสถานที่ในการทำงาน สินค้าที่ทำเสร็จแล้วส่วนใหญ่ผู้สูงอายุจะนำไปจำหน่ายในตัวเมืองโดยใช้บริการรถสาธารณะทั้งในส่วนของ การนำสินค้าไปจำหน่าย และจัดหารวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตสินค้า ทำให้ผู้สูงอายุสามารถจัดการตนเองเรื่องรายได้ และส่วนหนึ่งก็เป็นการลดการพึ่งพิงสมาชิกในครอบครัว ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นหญิงรายหนึ่งที่ยังคงทำงานจักสานตะกร้าจากเส้นพลาสติกเล่าให้ฟังว่า

“...ก็ไปหาซื้อมาเอง เชื้อนี้ก็ไปซื้อจากมุกดาหารโน้น นั่งรถไปเอง
เหมาไป... ก็เอามาสานตะกร้า สานที่บ้านนี่แหละ ได้ 30 ลูกก็เอาไป

ชายที่ บขส. ให้ตามไปส่งที่ท่ารถในหมู่บ้าน ขึ้นรถไปเอง บางทีก็เหมารถไป ชายได้ครั้งละ 1,500-2,000 แล้วแต่ขนาดของตะกร้า ไปทุกอาทิตย์ วันหนึ่ง ๆ ถ้าทำจริง ๆ นะ ได้ 10 กว่าใบ แต่นี่ทำบ้าง พักบ้าง เข้าสวนบ้าง ก็ไม่ถึง...”

(ยายคำนาง (นามสมมติ) อายุ 73 ปี, สัมภาษณ์ 12 กรกฎาคม 2560)

อาจกล่าวได้ว่าเขตเมืองมีส่วนช่วยให้ชีวิตของผู้สูงอายุย้ายถิ่นมีพัฒนาการทางคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เนื่องจากสามารถใช้สาธารณูปโภคที่มีอยู่อย่างหลากหลายในการดำเนินชีวิต สามารถใช้ชีวิตของตนเองได้ตามที่ต้องการและพึ่งพาผู้อื่นเท่าที่จำเป็น นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นมีรายได้จากการทำงานประเภทงานฝีมือ ดังนั้นการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองอาจเป็นช่องทางหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุยังคงเป็นผู้สูงอายุที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ (Active aging)

เรียนรู้ที่จะจัดวางความสัมพันธ์ให้เข้ากับสมาชิกที่ย้ายถิ่นเข้ามา อยู่อาศัย: กลยุทธ์ที่ผู้สูงอายุย้ายถิ่นนำมาใช้

ผู้สูงอายุย้ายถิ่นเรียนรู้ที่จะจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสมาชิกในครอบครัว กับตนเอง รวมทั้งกับเพื่อนบ้าน การเรียนรู้ของผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่จะจัดวางความสัมพันธ์ที่ว่่านี้เรียกว่า “กลยุทธ์” (Tactic) ซึ่งปรากฏอยู่ในการใช้ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ (Tactic of everyday life)⁵ ผู้สูงอายุย้ายถิ่นหลายรายเลือกใช้การทำงานบ้านเพื่อทดแทนบทบาทที่สูญเสียไปภายหลังจากการย้ายถิ่นจากเดิมในถิ่นต้นทางผู้สูงอายุเหล่านี้ยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว แต่เมื่อย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยร่วมกันกับสมาชิกในครอบครัวได้ปรับเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้สนับสนุนสมาชิกในครอบครัว การเป็นผู้สนับสนุนสมาชิกในครอบครัวทำให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นได้เรียนรู้การใช้อุปกรณ์เครื่องมือสมัยใหม่ที่มีอยู่ภายในบ้าน เช่น การใช้เครื่องซักผ้า การใช้ไมโครเวฟ เครื่องทำน้ำอุ่น หรือการใช้สมาร์ตโฟนในการติดต่อสื่อสารกับบุตรหลาน เป็นต้น ซึ่งเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่เหล่านี้เป็นสิ่งที่

ผู้สูงอายุไม่คุ้นเคย แต่พบว่าผู้สูงอายุย้ายถิ่นก็พยายามที่จะเรียนรู้และฝึกใช้ตามคำแนะนำของสมาชิกในครอบครัว

นอกจากการจัดวางตนเองของผู้สูงอายุย้ายถิ่นในฐานะผู้ให้การสนับสนุนสมาชิกในครอบครัวแล้ว ผู้สูงอายุย้ายถิ่นยังเรียนรู้ที่จะจัดวางตนเองไว้ในบทบาทของความเป็นผู้อาวุโสภายในบ้านโดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวแทรกแซงเรื่องของบุตร หรือสมาชิกในครอบครัวคนอื่น ๆ ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นรายหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้ที่จะรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างตนเองกับบุตรและสะใภ้ด้วยการวางตัวให้เป็นกลาง ๆ ในครอบครัวว่า

“...เราไม่จู้จี้กับลูกกับหลานเราก็มีความสุข ถ้าเราไปจู้จี้อะไรเรานั้นแหละเป็นทุกข์ เรื่องอะไรที่พอเก็บได้เราก็กเก็บใช้ใหม่ละ เขาจะได้อะไรไม่มีเรื่องมีราว ลูกชายเราเขาก็จะได้สบายใจใช้ใหม่ ใช้นั้นก็แม่ ใช้นี้ก็เมียจะเข้าข้างใคร อ้าวยายไม่เคยคิดตรงนี้ เขาจะเป็นยังงี้ก็ช่าง แต่ขอให้เขาไปดิ้ออย่าไปทำชั่ว...”

(ยายสำรวย (นามสมมติ) อายุ 74 ปี, สัมภาษณ์ 2 สิงหาคม 2560)

วิธีการเรียนรู้การจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้สูงอายุย้ายถิ่นให้เข้ากับสมาชิกในครอบครัว เป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุมักจะเลือกใช้กลยุทธ์นี้เพื่ออาศัยอยู่ร่วมกับสมาชิกในครอบครัว และพบเห็นได้ชัดเจนที่สุดจากการสัมภาษณ์และการสังเกตของผู้วิจัยในสนาม ขณะเดียวกันการเรียนรู้ของผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่เห็นชัดอีกประการหนึ่งคือ การเรียนรู้ที่จะใช้ร่างกายที่ยังแข็งแรงให้เกิดประโยชน์ในถิ่นที่ย้ายมาอยู่อาศัย ฝึกฝนเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้ เช่น ผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายหนึ่งที่มีอาชีพหลักเป็นพ่อครัวหรือกูก แต่เมื่อย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่กับบุตรสาวในเขตเมืองได้ปรับเปลี่ยนตนเองมาเป็นเกษตรกร เรียนรู้การทำกรเกษตรจากบุตรเขยและผู้ที่ย้ายมาอยู่ก่อนหน้า หลังจากที่ย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่กับบุตรสาวได้ประมาณ 5 ปีพบว่าผู้สูงอายุรายนี้กลายเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งด้านการทำเกษตร สามารถปลูกพืชผลไม้ จนได้ผลผลิตตงออกงาม รวมทั้งยังเรียนรู้ที่จะนำเอาเศษวัสดุทางธรรมชาติมาทำเป็นปุ๋ยเพื่อใช้ในการดูแลพืชที่ตนเองเพาะปลูกภายในบ้าน ดังคำบอกเล่าของผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายรายนี้ว่า

“...ไม่เคยทำเกษตรเลย เพิ่งมาทำอยู่นี้ ปลูกคะน้า ปลูกต้นไม้ มีทุกชนิด ต้นไม้อันนี้ลูกเขยเขาเป็นคนซื้อมา เขาก็ไปซื้อมา ๆ แล้วก็ เขาพูดเขาว่าหมักไอนั้นนะ แล้วใช้ปุ๋ยอย่างนั้นนะ ฟังจากที่เขาไปซื้อ จากต้นไม้มานั้นแหละ คราวนี้ก็เลยรู้จัก...”

(ตามิตร (นามสมมติ) อายุ 75 ปี, สัมภาษณ์ 2 พฤษภาคม 2560)

การผันตัวเองของผู้สูงอายุย้ายถิ่นชายมาเป็นเกษตรกรรายนี้ ส่วนหนึ่ง ได้ทำให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นได้มีพื้นที่ในการแสดงออกว่าตนเองยังคงทำงานได้ ไม่ได้ หนึ่งเจียดต่อการอยู่อาศัยภายในบ้านของบุตรสาว แต่เป็นผู้จัดการเรื่องต้นไม้ พืชผัก ที่ปลูกขึ้นภายในบ้าน รวมไปถึงสัตว์เลี้ยงของบุตรที่อยู่อาศัยร่วมกันด้วย สร้าง ตารางเวลาเป็นของตนเองเพื่อใช้ทำกิจกรรมภายในบ้าน ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่ง เข้านอน การเรียนรู้ของผู้สูงอายุย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นนี้เสมือนกลยุทธ์ที่ปลดปล่อย ตัวผู้สูงอายุจากความซ้ำซากน่าเบื่อของชีวิตที่จะต้องอาศัยอยู่ภายในบ้าน อยู่ภายใต้ ความดูแลของบุตรและสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นเคยของผู้สูงอายุย้ายถิ่น ดังที่ Lefebvre (1987) กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง Critique of everyday life volume I ว่า ชีวิตประจำวันจะทำให้ค้นพบข้อเท็จจริงจากชีวิตภายใน (Inner life) และมีส่วน ในการกำหนดบทบาท (Play a role) ให้กับปัจเจกบุคคล โดยชีวิตประจำวันนั้นเป็น สิ่งที่พวกเขาคุ้นเคยและไม่จำเป็นต้องรู้จัก (The familiar is not necessarily the known) (Lefebvre, 1987)

อาจกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุย้ายถิ่นได้เรียนรู้ที่จะจัดวางความสัมพันธ์ทั้งกับ ตนเอง สมาชิกในครอบครัว และอาจรวมไปถึงผู้คนในชุมชนเขตเมือง ซึ่งการจัดวาง ความสัมพันธ์ภายหลังการย้ายถิ่นส่วนหนึ่งทำให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นรู้สึกที่ตนเอง ยังคงมีอำนาจ ขณะที่คนทั่วไปมักจะมองอย่างเหมารวมว่าผู้สูงอายุคือ คนไร้อำนาจ (Powerless) ขณะเดียวกันการจัดวางความสัมพันธ์ที่เกิดจากตัวผู้สูงอายุย้ายถิ่น เปรียบเสมือนการหาตำแหน่งแห่งที่ให้กับตัวผู้สูงอายุว่าควรจะอยู่ในตำแหน่งไหน จึงจะเหมาะสม ฉะนั้นการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุอาจเป็นได้ ทั้งโอกาสและอุปสรรคสำหรับผู้สูงอายุที่จะได้กำหนดตำแหน่งของตนเองใหม่อีกครั้งโดยมีตนเองเป็นผู้แสดง (Actor) ที่สำคัญ

บทสรุป

ตามทฤษฎีการย้ายถิ่นของ Lee (1966) กล่าวถึงการย้ายถิ่นว่าเป็นกระบวนการคัดเลือก ไม่ใช่ใครจะเป็นผู้ที่สามารถย้ายถิ่นได้ และผู้ที่ย้ายถิ่นจะต้องมีลักษณะเลือกสรรในทางบวก เช่น มีความกล้าเสี่ยง มีความทันสมัย มีความคิดที่อยากจะเรียนรู้ในสิ่งใหม่ๆ เป็นต้น ทั้งนี้การย้ายถิ่นไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่นของประชากรกลุ่มใด ผู้ย้ายถิ่นต้องมีการปรับเปลี่ยนชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับถิ่นปลายทาง (อารี, 2555) เช่นเดียวกับการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง ย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนชีวิตเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในถิ่นปลายทาง โดยการย้ายถิ่นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุพอที่จะสรุปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ในชีวิต ดังนี้

การย้ายถิ่นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุได้ทำให้ผู้สูงอายุมีความใกล้ชิดกับบุตรหลานมากยิ่งขึ้น แม้ว่าผู้สูงอายุจะต้องสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในถิ่นต้นทางก็ตาม แต่การย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตรก็ช่วยให้ผู้สูงอายู้สึกว่าการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นปัญหา กลับมีความรู้สึกอบอุ่นใจที่ได้อาศัยอยู่ร่วมกับบุตรหลานในบ้านปลายของชีวิต ทำให้รู้สึกว่าตนเองจะไม่ถูกทอดทิ้งในยามแก่เฒ่า เพราะได้มาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตรหลาน มีบุตรหลานคอยให้การดูแล เนื่องจากครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญในการให้การดูแลสมาชิกในสังคมเป็นแหล่งที่ให้ความรัก ความคุ้มครองและความมั่นคงทางจิตใจแก่สมาชิกในครอบครัว สำหรับผู้สูงอายุนั้นความต้องการการเอาใจใส่และความรักจากครอบครัวจะมีสูงกว่ากลุ่มวัยอื่นๆ และต่างคาดหวังว่าครอบครัวจะเป็นแหล่งพักพิงสุดท้ายในชีวิต (สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12, 2558)

นอกจากนั้นการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองมีส่วนช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุย้ายถิ่นได้ใช้สาธารณูปโภคในการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมทั้งการได้รับสวัสดิการอื่นที่จะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น ซึ่งอาจจะมิบุตรหลานคอยอำนวยความสะดวกในระยะแรกของการย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัย ภายหลังผู้สูงอายุอาจต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง ขณะเดียวกันการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตร หรือสมาชิกในครอบครัวยังถิ่นปลายทาง ตัวผู้สูงอายุจะต้องปรับเปลี่ยน

บทบาทจากเดิมที่เคยเป็นผู้นำครอบครัวมาเป็นผู้สนับสนุนสมาชิกในครอบครัว ผู้สูงอายุย้ายถิ่นจะต้องเรียนรู้ถึงบทบาทที่เปลี่ยนไป พร้อมกับจัดวางความสัมพันธ์ของตนเองใหม่เพื่อให้เข้ากับบทบาทของการเป็นผู้สนับสนุนสมาชิกในครอบครัว

จะเห็นได้ว่าการย้ายถิ่นในช่วงผู้สูงอายุได้ให้ความสำคัญของการย้ายถิ่นเพื่อที่ติดตามสมาชิกในครอบครัว เห็นได้จากสาเหตุของการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุที่ส่วนใหญ่ย้ายถิ่นเพราะต้องการที่จะได้อยู่ใกล้ชิดกับลูกหลาน สอดคล้องกับการศึกษาของทศพล (2547) ที่พบว่าปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุเข้าสู่เขตเทศบาลนครเชียงใหม่คือ ครอบครัว (เครือญาติ/บุตร/หลาน) รองลงมาคือความเป็นเมือง การมีสถานพยาบาล และค่าครองชีพ ซึ่งแตกต่างกับการย้ายถิ่นของวัยแรงงานที่มุ่งเน้นทางด้านรายได้รับค่าตอบแทนที่สูง (Chamratritthirong *et al.*, 1995) แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุได้ให้คุณค่าและความสำคัญกับสมาชิกในครอบครัว ในประเด็นนี้สอดคล้องกับการศึกษาของนพพร ดำแสงสวัสดิ์ (2543) ซึ่งพบว่า หากครอบครัวของผู้สูงอายุได้มีการย้ายถิ่น ผู้สูงอายุซึ่งมีสถานะเป็นสมาชิกหนึ่งในครอบครัวอาจต้องย้ายตามเครือญาติไปด้วย ขณะเดียวกันการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันกับบุตรทำให้ผู้สูงอายุเกิดการสูญเสียอำนาจและบทบาทที่ตนเองเคยมีในถิ่นต้นทาง ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของทฤษฎีบทบาท (Role Theory) เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยสูงอายุจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพชีวิตหลายสิ่งอย่าง ทำให้บทบาทที่เคยมีมาเปลี่ยนแปลงไปด้วย (Phillip, 1957 อ้างในบุญขมาส, 2539) ขณะเดียวกันหลังจากที่ผู้สูงอายุได้ย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในถิ่นปลายทางเรียบร้อยแล้วกลับพบว่า ผู้สูงอายุย้ายถิ่นพยายามสร้างบทบาทใหม่ขึ้นมาทดแทนบทบาทที่สูญเสียไป เนื่องจากผู้สูงอายุย้ายถิ่นไม่ยอมที่จะเป็นฝ่ายที่ได้รับการดูแลจากบุตรเพียงฝ่ายเดียว ยังคงอยุ่ให้การดูแลบุตรและยังคงทำกิจกรรมในลักษณะของการช่วยเหลือสมาชิกในครอบครัว เป็นไปในทิศทางเดียวกับทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) ที่ผู้สูงอายุพยายามหากิจกรรมอื่นมาทดแทนกิจกรรมเดิม ซึ่งยังคงบทบาทบางอย่างเอาไว้ได้ทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้สูงอายุที่มีความพึงพอใจในชีวิต ทำให้มองโลกมีชีวิตชีวา ไม่หดหู่ (Wendkos, 1986 อ้างในบุญขมาส, 2539) ดูจะขัดแย้งกับพรสุข (2545) กล่าวถึงผู้สูงอายุว่าอาจมีความรู้สึกอับอายที่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองด้อยคุณค่าและรู้สึกเป็นภาระเรื้อรังของสังคม

นอกจากนั้นผู้สูงอายุย้ายถิ่นยังเรียนรู้ที่จะจัดวางตนเองให้เข้ากับบทบาทใหม่ ด้วยการสร้างสัมพันธ์ภาพกับบุตร สมาชิกในครอบครัว หรือผู้คนในชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของ Pender, Murdaugh and Parson (2002) พบว่าการมีสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่นเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลได้ตระหนักถึงความใกล้ชิด คงไว้ซึ่งความสัมพันธ์กับบุคคล เช่น คนในครอบครัว เพื่อน เพื่อนบ้าน หรือสังคมของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นการช่วยให้ผู้สูงอายุไม่รู้สึกละโดดเดี่ยว คลายความเหงา ช่วยกระตุ้นให้มีชีวิตและจิตใจที่ดีขึ้น ดังนั้นการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงของการเป็นผู้สูงอายุ อาจเป็นได้ทั้งโอกาสและอุปสรรคของผู้สูงอายุที่ต้องเผชิญ อนึ่งสังคมไทยกำลังก้าวสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ ซึ่งในอนาคตอาจเห็นการย้ายถิ่นของประชากรกลุ่มนี้เพิ่มมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก (คปก.) รุ่นที่ 19 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้ทุนสนับสนุนในการวิจัย ผู้สูงอายุย้ายถิ่น และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัยทุกท่าน

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกัน ในอัตราเท่ากับหรือมากกว่าร้อยละ 10 ขึ้นไป หรือมีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกันในอัตราเท่ากับหรือมากกว่าร้อยละ 7 ขึ้นไป
- 2 สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกัน ในอัตราเท่ากับหรือมากกว่าร้อยละ 20 ขึ้นไป หรือมีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกันในอัตราเท่ากับหรือมากกว่าร้อยละ 14 ขึ้นไป
- 3 สังคมที่มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป มีสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศ
- 4 เป็นการเตรียมการเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ โดยปรับสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพดี ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีอายุยืนยาว และมีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถเข้าถึงบริการทางสังคม และบริการทางสุขภาพที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง
- 5 แนวคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของมิเชล เดอเซอว์โต (de Certeau, 1984) กล่าวถึงวิธีการของผู้อ่อนแอที่ได้ใช้ช่องว่าง (way of operating) ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเพื่อโต้ตอบกับโครงสร้างบางอย่างที่ตัวบุคคลนั้นกำลังเผชิญ

บรรณานุกรม

- กระทรวงมหาดไทย, กรมการปกครอง. 2558. รายงานสถิติข้อมูลการย้ายเข้าประจำปี พ.ศ. 2558. <http://stat.bora.dopa.go.th>, 18 ธันวาคม 2559.
- เกริกศักดิ์ บุญญานุกพงศ์, สุรีย์ บุญญานุกพงศ์ และสมศักดิ์ ฉันทะ. 2533. ชีวิตคนชรา ในจังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทศพล คชสาร. 2557. การย้ายถิ่นเข้าและการปรับตัวของผู้สูงอายุในเขตเทศบาล นครเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เทศบาลเมืองศิลา. 2558. ข้อมูลทั่วไปของเทศบาลเมืองศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: เทศบาลเมืองศิลา.
- นภาพร ชโยวรรณ. 2539. รายงานการสำรวจสภาวะผู้สูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2538. กรุงเทพฯ: สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นwor ดำแสงสวัสดิ์. 2543. เครือข่ายสังคม: การสนับสนุนทางสังคม และความรู้สึก มีคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุย้ายถิ่น: กรณีศึกษาเทศบาลนครหาดใหญ่. วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาลอนามัยชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- บุษยามาส สินธุประมา. 2539. สังคมวิทยาผู้สูงอายุ. เชียงใหม่: โรงพิมพ์สมพรการพิมพ์.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล. 2543. ประชากรศาสตร์: สาระตถศึกษาเรื่องประชากรมนุษย์. กรุงเทพฯ.
- _____. 2559. แก่ก็ดีเหมือนกันนะ. นครปฐม: กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนา สังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และคณะ. 2555. ผู้สูงอายุ: คนวงในที่จะถูกผลักให้ไปอยู่ชายขอบ. ใน ประชากรและสังคม 2555: ประชากรชายขอบและความเป็นธรรมในสังคม ไทย. กุลภา วจนสาระ, กฤตยา อาชวนิจกุล, บรรณาธิการ. (พิมพ์ครั้งที่ 1). นครปฐม.
- พรสุข หุ่นนรินทร์. 2545. พฤติกรรมศาสตร์ทางสุขศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสุขศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- ภัตสร ลิมานนท์. 2542. ประชากร การตั้งถิ่นฐาน และการขยายตัวของเมือง: ปัญหา และนโยบาย. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภูริชญา เทพศิริ. 2555. คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในตำบลทองหลาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก. กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกริก.
- มณฑการ ฉิมมาลี. 2557. การย้ายถิ่นกับการพัฒนาทุนมนุษย์และแบบแผนการย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประชากรศาสตร์ วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. 2556. รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2555. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- เยาวลักษณ์ ปรีกษ์ขาม และสุพัตรา อติโพธิ. 2543. รายงานการศึกษาสภาวะสุขภาพและแนวโน้มของประชากรสูงอายุ. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2551. “ระบบการดูแลและกำลังคนในการดูแลผู้สูงอายุ.” เอกสารประกอบการประชุมเวทีระดมความคิดเห็นต่อประเด็นนโยบาย. ณ ศูนย์ประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ กรุงเทพมหานคร.
- สภาปฏิรูปแห่งชาติ. 2558. รายงานของคณะกรรมการปฏิรูประบบรองรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุไทย. กรุงเทพฯ: ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการปฏิรูปสังคม ชุมชน เด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ด้อยโอกาส สำนักกรรมการ 3 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2556. การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553-2583. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดีอนตุลา.
- _____. 2559. ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12. <http://nesdb.go.th/download/Plan12>, 10 พฤษภาคม 2560.
- สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12. 2558. การจัดระบบการดูแลทางสังคมและระบบการดูแลระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุในครอบครัวและชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2558. รายงานการสำรวจประชากรผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2557. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

- _____. 2559. *การสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรไทยปี พ.ศ. 2558*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2555. *มาตรฐานบ้านพักผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สุดปรารภนา ดวงแก้ว. 2558. “การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่น: กรณีศึกษา คนญี่ปุ่นวัยเกษียณในจังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย.” *วารสารเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษา* 5(1): 35-52.
- สุรกุล เจนอบรม. 2543. *วิทยาการผู้สูงอายุ*. ชลบุรี: ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- อารี จำปากลาย. 2555. *การย้ายถิ่นของแรงงานกับผลกระทบต่อครอบครัวและเด็ก ในสังคมอาเซียน: สิ่งที่ได้กับสิ่งที่ต้องสูญเสีย*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Boontham, Nalinee, Direk Rerkra and Suchat Saengthong. 2012. “Health Promotion Strategies for Elderly Self-Care,” *Phetchabun Rajabhat Journal* 14(1): 96-104.
- Chamratritthirong, Aphichat. 1995. *National Migration Survey of Thailand*. Nakhon Pathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Goll, Johanna C., Georgina Charlesworth, Katrina Scior, and Joshua Stott. 2015. “Barriers to Social Participation among Lonely Older Adults: The Influence of Social Fears and Identity,” *PLoS One* 10(2): 1-17.
- Gullette, Gregory S. 2014. “Rural–Urban Hierarchies, Status Boundaries, and Labour Mobilities in Thailand,” *Journal of Ethnic & Migration Studies* 40 (8): 1254-1274.
- Lee, Everett S. 1966. “A Theory of Migration,” *Demography* 3(1): 47-57.
- Lefebvre, Henri. 1987. “The Everyday and Everyday Ness.” *Yale French Studies*. 73: 7-11.
- Ma, Lili. 2012. “Critical Evaluation of the New Rural-Urban Labor Mobility in China: Reasons and effects of Rural-Urban Labor Migration on Urban and Rural Labor Market,” *Asian Social Science* Volume 8 Number 3.

- Pender, Nola J., Carolyn Murdaugh, and Mary Ann Parsons. 2002. *Health Promotion in Nursing Practice*. 4th Edition, Prentice-Hall Health, Inc., USA, 140-145.
- Polsri, Sontaya. 2004. *Theories and principles for community development*. (5 ed.). Bangkok: Odien Store.
- Riggio, Ronald E. 1986. "Assessment of Basic Social Skills," *Journal of Personality and Social Psychology* 51: 649-660.
- Raleigh, Clionadh. 2014. "Migration, Urbanization, and Political Power in Sub-Saharan Africa," *Annals of the Association of American Geographers* 104(2): 253-261.
- United Nations. 2002. *World Population Ageing 1950-2050*. New York: United.
- Walker, Charles. 2010. "Space, Kinship Networks and Youth Transition in Provincial Russia: Negotiating Urban-Rural and Inter-Regional Migration," *Europe-Asia Studies Journal* Volume 62 Number 4.